
ELS POEMES LAUDATORIS DE FRANCESC FONTANELLA ALS LIMINARS D'OBRES D'ALTRES AUTORS*

ANNA GARCIA BUSQUETS
a.garcia.busquets@gmail.com
UNIVERSITAT DE GIRONA-ILCC

Resum: El poeta i dramaturg barroc Francesc Fontanella (1622-1682/1683) va compondre tres poemes encomiàstics publicats als preliminars d'obres impreses d'altres autors. El nostre objectiu és analitzar les tres peces des de la perspectiva de la poesia laudatòria com a gènere, prenent com a fil conductor els trets formals i temàtics d'aquest tipus de composicions. També pretenem situar els poemes en el context de la cruïlla de 1640 i els anys immediatament posteriors, tot precisant-ne la datació. Veurem que, tot i partir dels convencionalismes del gènere, els poemes liminars fontanellans són una de les millors mostres de poesia laudatòria.

Paraules clau: Francesc Fontanella, poesia laudatòria, poemes preliminars, poesia barroca, literatura catalana moderna, guerra dels Segadors.

LAUDATORY POEMS BY FRANCESC FONTANELLA IN THE PREFACES OF OTHER AUTHORS' WORKS

Abstract: The poet and dramatist of the Baroque Francesc Fontanella (1622-1682/1683) wrote three eulogistic poems published in the preliminary pages of printed works by other authors. The aim of this article is to analyse the three pieces from the perspective of Laudatory poetry as a genre, taking as a unifying thread the thematic and stylistic characteristics of this type of composition. This study interprets the poems in the context of 1640 and the immediately following years, trying to specify when were they composed. We will see that, in spite of setting off from the conventions of the genre, the preliminary poems of Francesc Fontanella are some of the best examples of Laudatory poetry.

Key words: Francesc Fontanella, Laudatory poetry, Preliminary poems, Baroque poetry, Early Modern Catalan Literature, The Reapers' War.

*Aquest treball s'insereix en el projecte de recerca del MINECO *Obra poètica de Francesc Fontanella (1622-1683/1685)*. Edición crítica (ref. FFI2012-37140); vegeu Valsalobre (2015a). Agraixo les aportacions i observacions de Pep Valsalobre, Albert Rossich, Laia Miralles i Marc Sogues.

1. INTRODUCCIÓ

Francesc Fontanella (1622-1682/1683) escrigué tres poemes laudatoris publicats als liminars d'obres d'autors contemporanis: la cançó de línia petrarquista «De la que el Llobregat verda ribera», les octaves «La pau, de l'abundància acompanyada» i el madrigal «Per coronar-se d'estivals espigues». Els dos primers precedeixen els volums jurídics *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones* de Joan Pere Fontanella, pare del poeta, vol. I (1639) i vol. II (1645) respectivament; el tercer encapçala el *Breu tractat d'artilleria* (1642) de l'amic i mestre artiller Francesc Barra. Aquestes tres composicions encomiàstiques –juntament amb la peça oratòria que coneixem com a «Panegíric a la mort de Pau Claris» (*Occident eclipse...*, 1641) – formen la totalitat de l'obra publicada impresa en vida de l'autor. Parem esment que la gran majoria de corpus fontanellà ens ha estat transmès per via manuscrita.¹

Els tres poemes s'han d'entendre dins del context del preàmbul i primers anys de la Guerra dels Segadors i són una mostra de poesia vinculada als esdeveniments històrics. La família Fontanella era al bell mig del grup dirigent partidari de l'acord amb França: Joan Pere, el pare, fou conseller en cap de Barcelona durant els convulsos mesos que anaren des del desembre de 1640 al novembre de 1641, i el seu germà Josep, membre del Consell de Cent, detingué l'important càrrec de regent de la nova Audiència francesa. Francesc també va tenir una participació activa en els fets que portaren a la separació de Catalunya de la monarquia hispànica. Tot i que la seva presència a la batalla de Montjuïc no està documentada, al 1642 era un dels sobrintendents d'artilleria; des de l'agost de 1643 fins a 1645 acompanyà Josep a Münster, a les negociacions de pau que posarien fi més tard a la guerra dels Trenta Anys; l'any 1646 era sergent major al front de Cervera i governador de l'artilleria de Barcelona durant el setge de 1651-1652. Després es refugià a Perpinyà.²

2. LA POESIA LAUDATÒRIA. BREU RECORREGUT PEL GÈNERE

Els poemes laudatoris són elements del paratext de caràcter socioliterari, que se situen als preliminars, entre la portada i el text. D'origen culte i humanístic, són poc freqüents fins a la primera meitat del s. XVI i proliferen molt especialment durant el barroc i fins a la primera meitat del s. XVIII. Si bé el pròleg o la dedicatòria són paratextos literaris amb una gran tradició, el floriment de poesies encomiàstiques és molt característic de l'estètica barroca. Als preliminars també trobem altres elements del paratext, aquests d'inclusió obligatòria sobretot a partir de la Pragmàtica de 1558, com la llicència o la taxa, i també el privilegi (si s'havia demanat).³

La majoria dels poemes laudatoris, escrits en un to molt elogiós, són composicions d'amics aficionats, persones properes –moltes vegades familiars–, però també d'escriptors

¹ Aquest consta d'unes 320 composicions aproximadament, una vegada sostretes del conjunt de les 351 peces editades per Maria Mercè Miró les apòcrifes i les d'atribució dubtosa, seguint Pep Valsalobre (2015b: 162-163) i els darrers estudis que assenyalen cap aquesta direcció.

² Per a una biografia completa de Francesc Fontanella, vegeu Valsalobre (2008 i 2010a); amb referència a la sobrintendència d'artilleria, vegeu Torres (2009) i sobre el viatge a Münster, vegeu Costa, Quintana & Serra (1991), Torres (2006: 225-235), a més de Boadas (2012).

³ Sobre l'estructura formal dels llibres, vegeu Simón Díaz (1983) i Reyes (2010).

reconeguts, integrants del cercle literari de l'autor amb qui a vegades es feien intercanvis. D'alguns autors només es coneixen textos d'aquest tipus. Lope de Vega fou un gran amant d'incloure poesies laudatòries a les seves obres: a *La hermosa de Angélica con otras diversas rimas* (1602) n'hi trobem fins a 33, la xifra més alta dels llibres publicats a Madrid de 1550 a 1625. Una d'elles és un sonet de Cervantes, anterior a l'enemistat entre els dos grans literats. Recordem que Cervantes, a la primera part del *Quijote*, feia burla d'aquest costum d'acumular poesies als preliminars.⁴

A l'àmbit lingüístic català se'n troben diverses mostres durant el renaixement, com els dos poemes d'Antic Roca (un en llatí i l'altre en català) o de Pere Serafi, que figuren als preliminars de la seva edició d'Ausiàs Marc (Barcelona, 1560), o bé els de Jeroni de Pinós i Joan Francès Compte al *Lepant* de Joan Pujol (1573),⁵ i ja és un fenomen arrelat a principi del s. XVII, al qual pertany, per exemple, el sonet anònim que acaba amb el vers «pus parl'en català, Déu li don glòria», als preliminars de la *Corònica universal del Principat de Catalunya* (1609) de Jeroni Pujades. Les dones, especialment les religioses, utilitzaren els preliminars com a plataforma on mostrar els seus versos, com ha estudiat Verònica Zaragoza (2017), que comptabilitza un total de 39 composicions –majoritàriament en castellà, però també en català– signades per 33 dones diferents entre els s. XVI i XVIII.

Una pràctica molt interessant és la que trobem en alguns manuscrits els quals, imitant els impresos, incloïen poemes liminars amb intenció paròdica.⁶ Donem notícia dels següents: *Jardí de Ramelleras* de 1635 (ms. 9, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès); *Recreo y Jardí del Parnas*, probablement de 1631 (ms. 229, Biblioteca Pública de Mallorca); *Recreo y Gardí del Parnas del Illustre y famos Poeta Catalá Vicens Garcia Rector de Vallfogona*, de mitjan s. XVII (ms. 116, Biblioteca de Menéndez Pelayo); *Recreo y Jardí del Parnas y Musas catalanas*, de la segona meitat del s. XVII (ms. 1358, Biblioteca de Catalunya); i per acabar, *Recreo y Jardí del Parnas* de 1803 (ms. 1183, Biblioteca de Catalunya).

La poesia laudatòria com a gènere té uns trets formals i temàtics característics. Destaca l'ús de la hipèrbole encomiàstica, el *Überbietung* o «sobrepujament» estudiat per Ernst Robert Curtius (1995: 235-239) com a característic de la lloança i que es pot remarcar en aquest tipus de poemes, en què abunden les comparacions de superioritat, figures astrals o correlats mitològics. Curtius refereix que per provar la preeminència i fins i tot la unicitat de l'home elogiat i les seves obres, se'l compara amb els casos famosos tradicionals, les més grans produccions antigues, o fins i tot amb els déus, sobre els quals sovint excel·leix. Cita Estaci com un dels primers exponents amb el seu recurs *cedat nunc* («bé pot fer-se a un costat...»). Altres característiques dels poemes encomiàstics són la construcció d'imatges a partir del cognom de l'elogiat o la imprescindible brevetat de les formes de versificació. Estudiosos com Simón Díaz (1983: 144) també han posat en relleu el caràcter convencional i fins i tot circumstancial d'aquests poemes, molt codificats per la limitació de l'assumpte. Les composicions de Fontanella s'escapen sens dubte, tant per la seva qualitat literària com per

⁴ Sobre aquest assumpte, vegeu Simón Díaz (1976 i 1977), Montero (1999) i Inamoto (2001). Tot i que els poemes laudatoris són per essència breus, a moltes obres (de caràcter literari o no) es dedicaven diversos folis a aquest tipus de composicions, i això suposava un augment del nombre de plecs que calien per a la impressió dels preliminars (Reyes 2010: 51).

⁵ Sobre la particular posició d'aquests poemes laudatoris al *Lepant*, vegeu Miralles (2008: 14-15).

⁶ Agraeixo a Albert Rossich la relació d'aquests manuscrits, la importància dels quals mereixeria un estudi específic.

l'enclavament històric, de la qualificació de secundàries. Escrites a l'apogeu del barroc, compleixen totes tres el requisit de formar part de l'entorn de l'autor del text principal: dues van dedicades al pare i la tercera a un amic. Analitzem-les una per una.

3. «DE LA QUE EL LLOBREGAT VERDA RIBERA»

El primer volum de les *Cathaloniae decisiones* es publicà l'any 1639; el finançament i la producció fou a càrrec de l'impressor Pere Lacavalleria. A finals del 37 o principi del 38 Joan Pere Fontanella ja tenia l'obra enllestida,⁷ i el mes de juny féu les proves d'impremta. Però no va ser fins gairebé un any més tard que l'obra veié la llum, degut a la reclusió del jurista; volia evitar les represàlies de l'aparell virregnal pel suport jurídic prestat a la Diputació en un conflicte de contraban, tal com ha estudiat Josep Capdeferro (2012: 283-286), el qual apunta que segurament fou durant aquest espai de temps (entre agost del 38 i març del 39) que els familiars aprofitaren per escriure els versos encomiàstics. Per tant, Francesc Fontanella escrigué «De la que el Llobregat verda ribera» quan tenia setze anys d'edat, o potser uns mesos abans de complir-los, essent aquest el seu primer poema conegut.⁸

A l'abundosa Aganipe de la facultat legal, Pirene il·lustre de la nació catalana, de les remotes aplaudida i de les estudioses envejada, al doctor Joan Pere Fontanella, Francisco Fontanella son fill, per lo filial afecte, consagra

De la que el Llobregat verda ribera
de plata argenta, si de flors colora,
quan ja de Doris lo safir venera
4 i ab boca de cristall los seus adora,
nasqué una FONT suau, mansa i sonora,
a qui ab sagrada rama
ha coronat la Fama,
8 i els marges que hermosea
Minerva honora i fertilisa Astrea.

⁷ La censura eclesiàstica és del carmelità Ciril Ximenes (1.II.1638) i la civil de l'advocat fiscal de la Reial Audiència, Felip Vinyes (6.III.1638).

⁸ Els tres poemes reproduïts en aquest treball corresponen a l'edició de l'última antologia de Francesc Fontanella (Valsalobre, Miralles & Rossich 2015), feta a partir de la col·lecció de tots els testimonis coneguts, manuscrits i impresos. Ara bé, les composicions que ens ocupen tenen pocs testimonis: «De la que el Llobregat verda ribera», *Cathaloniae decisiones* vol. I f. [4v]; ms. 83493 de l'Institut del Teatre de Barcelona (IT) f. 148-148v; ms. 3-I-10 de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona (RABLB) p. 171-172; ms. 268 de la Biblioteca del Museu Episcopal de Vic (BMEV) f. 183v-184. «La pau, de l'abundància acompanyada», *Cathaloniae decisiones* vol. II f. [4]; ms. 83493 IT f. 149-149v; ms. 3-I-10 RABLB p. 172-173; ms. 268 BMEV f. 184v-185. «Per coronar-se d'estivals espigues», *Breu tractat d'artilleria* f. [4v]. Observem que els dos preliminaris de les *Cathaloniae decisiones* comparteixen tradició manuscrita, copiats un darrere l'altre en tots els casos, i que el madrigal a Barra només s'ha transmès a través de l'imprès. Advertim com cap dels tres textos (juntament amb d'altres en vers del Panegíric a Claris) no apareixen al ms. 68 de la biblioteca Lambert Mata de Ripoll, testimoni que serveix a Valsalobre (2015b) per discriminar les composicions d'atribució segura de les falses atribucions o dubtoses. Podria explicar la no inclusió la pràctica constatada que molts autors en llengua castellana no recullen els poemes liminars a les compilacions: «pueden cifrarse en varios millares las de escritores notables no recogidas, por lo que se hace precisa una labor sistemática de búsqueda y reimpresión» (Simón Díaz 1983: 149).

- 12 A Tetis lo Pactolo, de les venes
que Febo engendra i que la terra cria,
tribut dóna, dorant quantes arenes
son ràpido corrent al mar envia:
però esta FONT, ab líquida harmonia
de l'or de sa pureza,
- 16 tributa, entre riquesa
més bella i peregrina,
en lo pèlag legal or de doctrina.
- 20 Los que anhelant a la major perícia,
ícaros nobles de tan alta empresa,
a l'esfera aspirau de la justícia
i el Sol temeu, de sa candor encesa,
banyau la ploma en esta FONT estesa,
- 24 que ab tanta còpia eixida
sonora la convida
perquè ab sa limfa pura
de la mar de l'olvit vole segura.
- 28 I tu, cèlebre i rica Barcelona,
que ab aplauso feliç i excelsa fama
la rama de Minerva te corona
i circueix l'apol·línea rama,
- 32 celebra grata i obligada aclama
la que, ab nobles memòries,
augment dóna a tes glòries,
sent entre la bellesa
- 36 mar en profunditat, FONT en pureza.
- 40 Però, si la del fill és veu del pare,
cançó, ton curs i sa alabança pare,
que no fóra alabança
en qui la glòria alcança
de mèrits tan honrosos
acumular aplausos sospitosos.

Aquesta cançó està formada per quatre estances de nou versos i una endreça final de sis, d'aire petrarquista.⁹ Observem com Francesc Fontanella organitza el *topos* fluvial al voltant del record arcàdic, amb una adaptació del *locus amoenus* convencional a la seva realitat més propera (el v. 3 fa al·lusió a la desembocadura del Llobregat). Citant Valsalobre (2010a: 63): «circula tot un enfilall d'imatgeria mitològica disposada amb una sintaxi complexa, un estil ambiciós i uns models prestigiosos». Advertim el deute gongorí a l'hipèrbaton inicial que recorda: «Donde espumoso el mar siciliano / el pie argenta de plata al Lilibeo» (*Polifemo*, v. 25-26), apunta Rossich (2012: 208-209), tot destacant la consistència retòrica d'aquest primer poema.

⁹ Vegeu els comentaris sobre aquesta composició de Jordi Rubió (1956: 571), Maria Mercè Miró (1998: 13; 2001: 33-34), Pep Valsalobre (2008: 77; 2010a: 63), Josep Capdeferro (2012: 286) i Albert Rossich (2012: 208-209).

Resseguint els trets característics esmentats a la introducció, assenyallem el joc de paraules amb el nom de família, Fontanella, a partir del qual es construeix una imatge, la 'font', essent freqüents en aquests tipus de poesies liminars els jocs amb mots propers al món natural. Tenint per cognom Fontanella, les imatges aquàtiques eren inevitables. Entre d'altres casos, advertim un precedent a l'epigrama en llatí dels germans del poeta, Benet i Josep, al segon volum de *De pactis nuptialibus* (Fontanella 1622: f. [4]), el que comença: «Cur ita largifluis exundas fontibus? Undas», en què es juga amb la idea que Joan Pere Fontanella és una «alta font» que vessa les seves aigües en moltes fonts abundoses, i que flueix en un corrent transparent.

Aquest recurs serà novament emprat per Josep Fontanella, com ja hem dit, germà de Francesc, a la bella epístola en llatí dels preliminars del segon volum de les *Cathaloniae decisiones* (Fontanella 1645: f. [3v]), enviada des de Münster. Traduint des d'«In quibus omnibus...»: «En tots aquests llocs he trobat el teu honorable nom tan viu com si estigués a la Pàtria, on ets tan conegut que ningú t'ignora, perquè no hi ha ningú que no begui aigua de la teva font».¹⁰ Tornant al nostre poema, el paper d'autoritat en matèria legal de Joan Pere Fontanella i font d'inspiració per a la resta de juristes, el llegim al resum de la nova antologia: «El concepte sobre el qual s'estructura tot el poema s'anuncia des del títol, amb la menció de les fonts gregues Aganipe i Pirene, totes dues relacionades amb les muses i, per tant, amb la idea de font d'inspiració (veg. v. 5-9)» (Valsalobre, Miralles & Rossich 2015: 47).

Continuant el raonament, a la tercera estrofa observem una referència a Ícar i a les ales que Dèdal li havia construït; enganxades amb cera, es van fondre a l'apropar-se al Sol. Advertim la comparació de Fontanella entre el vol d'Ícar i el dels juristes que volen ascendir a l'esfera de la justícia i temen fer-ho més enllà de les seves possibilitats (v. 19-22). Per orientar-se se'ls ofereix la guia de Joan Pere Fontanella (v. 23). La imatge de mullar la ploma a la font d'aquest darrer vers ens fa pensar en un poema laudatori escrit anys més tard per Josep, i que es troba als preliminars de *De la potestat secular en los eclesiàstichs* de Narcís Peralta (1646: f. [8]). A part d'observar com se suggereix el cognom de l'autor amb un *calembour* al primer i al darrer vers (Per-alta), Xavier Vall (2001: 179), que l'ha estudiat a fons, destaca com es juga amb l'equívoc del terme «ploma» (metonímia d'escriptura i l'element constitutiu de les ales) i com apareixen la Fama, deessa alada, i Ícar representant l'ambició humana. Suposem que la semblança estilística amb Francesc Fontanella és el que va portar Jordi Rubió (1956: 568) a atribuir-la-hi.

Quant a la hipèrbole encomiàstica característica, reculem fins al v. 9 on es fa present quan s'assegura que els *marges* d'aquesta «font» són honorats per *Minerva* (la saviesa) i *Astrea* (la justícia). A l'estrofa següent, el Pactol, déu-riu, vessa or (*tribut dóna*) al mar (*Tetis*), com la doctrina jurídica de Joan Pere Fontanella, que és or que s'aporta al mar de les lleis (*pèlag legal*).

Finalment, assenyallem al v. 42 de l'endrega la referència a les lloances del fill com *aplausos sospitosos* (són *sospitosos* perquè és un afalac interessat), clara al·lusió a la freqüència ja comentada amb què els familiars –paradigmàticament al clan Fontanella– són els encarregats d'escriure els preliminars. Els *aplausos sospitosos* al pare no calen, tenint tants mèrits (v. 40-41).

¹⁰ Traducció de Dolors Casas Colom.

4. «PER CORONAR-SE D'ESTIVALS ESPIGUES»

El madrigal «Per coronar-se d'estivals espigues» es publicà a finals de 1642 als preliminars del *Breu tractat d'artilleria* de Francesc Barra. Es tracta d'un llibre de 130 pàgines amb abundants il·lustracions de gràfiques artillers, molt ben imprès, en què es descriuen les peces amb un alt sentit utilitari.¹¹ Responia a la necessitat de dotar de nocions pràctiques d'artilleria una societat que no hi estava formada. El Consell de Cent, com a responsable de la seguretat de Barcelona, fou qui n'encarregà la publicació. A l'aprovació es diu entre lloances que és digne de ser manifestat pel profit que ha de ser «en temps de tanta necessitat y estrèpit de armas, essent la artilleria en la defensa la major y no la menor en la offensa». El llibre conté una dècima de Jaume Monlleó, beneficiat de la seu, on se subratlla la importància d'una obra d'aquestes característiques, «que als catalans encamina / a generosa victòria».

Recordem que poc després del Corpus de Sang, l'exèrcit de Felip IV va ocupar Tortosa i Tarragona. El 17 de gener de 1641, davant l'alarmant penetració de l'exèrcit castellà, Pau Claris, al capdavant de la Generalitat de Catalunya, va proclamar la República Catalana acordant una aliança política i militar amb França, i posant Catalunya sota l'obediència de Lluís XIII. Pocs dies després (el 26 de gener) la Generalitat, amb l'ajuda de l'exèrcit francès, obtingué la important victòria militar de la batalla de Montjuïc, i les tropes castellanes es retiraren novament a Tarragona. Eren uns moments d'emergència amb oficials improvisats, i els coneixements de tècniques artillers i militars en general foren d'utilitat pública en els següents mesos i anys.

El Consell de Cent convocava quan calia la host veïnal sota les ordres directes del conseller en cap, que n'era el capità o coronel (d'aquí el nom de 'coronela'). Com veiem, el funcionament de l'autonomia defensiva depenia totalment de la perícia militar dels ciutadans. En aquest sentit, fou important la tasca de Francesc Barra com a mestre de l'Escola d'Artilleria de Barcelona. Aquesta s'ubicava a la torre de Sant Pau —una de les de l'antiga muralla—, prop de les Drassanes i mirant a la muntanya de Montjuïc, avui destruïda per fer les obres d'obertura al mar de l'avinguda del Paral·lel. Seguint Serra (2001) i Torres (2009), veiem com el mestre artiller era (junt amb el governador de les armes, el «capità de l'artilleria» o el «credencer de municions») un càrrec de comandament efectiu encarregat de fer complir les instruccions de la Vint-i-quatrena de Guerra, una comissió temporal de representació estamental extreta del Consell de Cent que servia per tractar els assumptes de guerra, mantenir l'ordre i controlar les embarcacions que arribaven al port. A efectes pràctics, la Vint-i-quatrena s'organitzava en unes comissions més reduïdes, les «quatretes», encarregades d'aspectes específics.

A l'encapçalament del madrigal, Francesc Fontanella es presenta com a sobreintendent d'artilleria de l'inclita ciutat de Barcelona. Xavier Torres (2009) ha arribat a la conclusió que la sobreintendència no era un càrrec militar en sentit estricte, sinó un ofici temporal, una quatreta més que supervisava l'estat de les defenses de les muralles, la distribució dels artillers en cas d'atac, i elevava a l'autoritat competent els informes pertinents. L'historiador Torres (2009: 174-175) apunta que per la documentació municipal conservada no podem saber la

¹¹ Per a una relació d'antics llibres catalans d'art militar i sobre el *Breu tractat d'artilleria*, vegeu Rubió i Balaguer (1926: 54-55) i Espino (2001). Específicament amb referència al tractat, vegeu Fuente (2013). Sobre la milícia urbana i la formació d'artillers, vegeu Duran i Sanpere (1973: 109-123), Espino (2001) i Serra (2001).

identitat de les quatre persones escollides, tot i que tot fa pensar que Francesc era una d'elles: el seu nomenament podria haver estat el resultat de la gran influència del seu pare i del seu germà. En un informe¹² elaborat per la quatreta es lloava Barra fins a l'extrem, i es recomanava «que's mane estampar lo llibre de artilleria que ha compost en català, que serà de molta utilitat». Adverteix el mateix estudiós que, segurament, a partir de les visites als baluards va néixer una bona amistat entre Barra i Fontanella. Si les dues composicions de les *Cathaloniae decisiones* s'escriviren des del lligam de l'amor filial, aquest poema preliminar ho féu des del de l'amistat o coneixença. Abans de juny de 1642, Barra tenia el manuscrit enllestit i la Vint-i-quatrena de guerra el manà estampar.

L'estructura mètrica del madrigal fou ben definida pel tractadista del s. XVII Juan Caramuel Lobkowitz al *Primus Calamus* (Paraíso 2007: 312-313), marcant diferències amb la cançó i la silva, com a composició de menys de 20 versos sense divisió en estrofes. Al madrigal de Fontanella els versos són quinze entre decasíl·labs i hexasíl·labs, la més breu de les tres peces avui estudiades:

[Madrigal a Francesc Barra]

Per coronar-se d'estivals espigues,
 Ceres divina rústica cultura
 donà a la terra dura,
 4 hassanya, si feliç, no perillosa;
 però de Marte, en la tempesta obscura
 obrant contra les armes enemigues,
 les bè·liques fatigues
 8 i de Jove tonant flama fogosa
 reduir a compendi, ab art ditxosa,
 d'un català és hassanya peregrina.
 Si a Ceres, doncs, divina agricultora
 12 de les espigues la corona honora,
 mèritament a nostre autor destina
 vui Barcelona, escola de Bel·lona,
 cívica alzina en militar corona.

Observem com Fontanella estructura el poema sobre la comparació hiperbòlica de la gesta de Barra amb la de la deessa Ceres; ambdós mereixen ser premiats. Ceres havia concedit al poble els beneficis de l'agricultura (v. 2-3) transmetent-los aquest art (*rústica cultura*) i convertint el sòl erm (*terra dura*) en fèrtil; d'aquesta manera s'havia pogut coronar d'espigues (v. 1). A la mitologia romana, Ceres (d'on prové «cereal») era la deessa de l'agricultura, germana de Júpiter, i té com atribut el blat, base del pa i aliment per excel·lència a Europa. A les representacions artístiques, se la sol mostrar coronada d'espigues en referència a la collita del mes de juny i pot portar una gavella, assemblant-se a una personificació de l'estiu i també de l'abundància. Tot plegat ens fa pensar que –si, com hem vist, Barra tenia el

¹² AHCB, 1 B.III-3, f. 75-90. La cita és del f. 76. Memorials intercalats a l'altura del 12 de juny en el registre de les Deliberacions de Guerra.

manuscrit a punt abans de juny— fou probablement pels volts d'aquestes dates de començament de l'estiu que Francesc Fontanella compongué el seu poema laudatori.¹³

Continuant amb el raonament de la comparació encomiàstica, la gesta o *hassanya* de la deessa té uns resultats molt satisfactoris sense ser perillosa (v. 4), contrastant amb la poques vegades vista (*peregrina*) gesta de Barra que consisteix a haver compilat el *Breu tractat d'artilleria* (v. 9) i ser, com sabem, mestre de l'Escola d'Artilleria de Barcelona. Destaquem l'enfilall de referències a la guerra dels v. 5-9: «però reduir a compendi les bèl·liques fatigues de Marte i [la] flama fogosa de Jove tonant, obrant en la tempesta obscura contra les armes enemigues». Les *armes enemigues* (v. 6) són l'exèrcit de Felip IV. La *flama fogosa* (llamp) de *Jove* o Júpiter (v. 8) que trona (*tonant*) és una referència al soroll dels canons, arcabussos i altres peces d'artilleria. Júpiter era la divinitat romana del cel responsable del clima i dels fenòmens meteorològics, especialment de la pluja i dels llamps.

Finalment, els coneixements tècnics sobre artilleria recollits per Barra ajuden la pàtria amenaçada a resistir, i Barcelona li ofereix una corona de fulles d'alzina en senyal de gratitud. La corona cívica (v. 15), feta normalment de branquillons d'alzina o de roure, havia estat una distinció romana al valor personal rebuda pel ciutadà que en una batalla havia salvat la vida a un altre. Barra (que és mestre artiller) s'ha guanyat obtenir de mans de la ciutat aquesta condecoració.

5. «LA PAU, DE L'ABUNDÀNCIA ACOMPANYADA»

Les quatre octaves reials que componen «La pau, de l'abundància acompanyada» foren impreses al 1645 al segon volum de les *Cathaloniae decisiones*. Vaticinen una pau immediata i la victòria de Catalunya. Segons Capdeferro (2012: 286-287), el gruix del contingut del segon volum és dels anys previs a la revolució, i l'endarreriment en la seva publicació s'imputaria a l'agitació dels temps. Els altres elements preliminars es van demanar i preparar amb força antelació: l'imprimàtur és del 15 d'abril de 1644 i l'elogi en prosa de Josep Fontanella és del 1er juliol («Kalen. Iulii 1644») del mateix any. Aquest darrer és l'epístola enviada des de Münster («ex Monsterio Vaspalia») que ja hem esmentat abans, que parla de la fama del pare constatada durant el seu viatge per Europa on se'l coneix arreu.

L'inici de les converses de pau donava a Catalunya l'oportunitat de presentar-se a l'escena internacional, encara que la delegació catalana hi anés com a consultora dels plenipotenciaris de França. Els Fontanella eren a Münster des del 17 de març de 1644, on havien arribat després d'un llarg viatge de gairebé set mesos travessant França i els Països Baixos. Entre d'altres col·legues, formà part de l'expedició el catedràtic de teologia Joan Ayats, autor de la dècima «La corriente cristalina» que figura al costat de les octaves reials de Francesc Fontanella. Per la data de l'elogi en prosa del seu germà (1 de juliol de 1644) i pel fet que els altres textos preliminars d'aquest volum foren escrits pels companys de viatge, deduïm que «La pau, de l'abundància acompanyada» es devia compondre al començament de l'estada a Münster i es va enviar a Barcelona, probablement, amb els textos de Josep Fontanella i de Joan Ayats.

¹³ En aquesta línia, la dedicatòria de Francesc Barra als consellers és del dia 17 de juliol de 1642, tot i que el privilegi de Josep de Margarit és posterior (del mes d'octubre) i l'aprovació del 27 de novembre.

A l'insigne jurisconsult lo doctor Joan Pere Fontanella, Francisco Fontanella son fill dedica

La pau, de l'abundància acompanyada,
 a nostra pàtria tornarà ditxosa
 i lo sigle feliç, l'edat dorada,
 4 que Europa sol·licita afectuosa.
 Bel·lona, ab tants trofeos fatigada,
 deixarà la palestra bel·licosa,
 i les armes, o mudes o confuses,
 8 mendigaran aplauso de les Muses.

Júpiter, moderant sobre l'esfera
 la còlera de Marte venjativa,
 influirà la ditxa verdadera,
 12 desterrarà l'ambició nociva:
 l'irascible furor que l'orbe altera
 cedirà a la potència intel·lectiva,
 i augmentant Catalunya antigues glòries
 16 tindrà la pau per fruit de ses victòries.

I així, pare i senyor, pus adornada
 ab toga consular vostra prudència
 lo timó de la pàtria afortunada
 20 regí de Marte en la major violència,
 ja és temps que vostra ploma altra vegada
 il·lustre la feliç jurisprudència,
 ploma que de Minerva ab l'olivera
 24 vaticine la pau que Europa espera.

Asilo de les lleis, d'Astrea glòria
 i guia dels consults, vostra doctrina
 viurà perenne en la constant memòria
 28 que Catalunya a vostre nom destina;
 viurà los sigles d'immortal història
 de Temis en l'esfera cristal·lina,
 pus vostra ploma, a qui la Fama aclama,
 32 vola més altanera que la Fama.

El poema¹⁴ sosté que la pau portarà la victòria i la puixança a Catalunya; en la mitologia clàssica, Pax tenia com atribut la cornucòpia: la banya buidada vessant de flors, fruites i riqueses representa la prosperitat (v. 1). Per il·lustrar aquesta tesi tan optimista el poeta recorre a les fonts clàssiques i al mode virgilià –amb grans paral·lelismes amb la Bucòlica IV –i entreveu una pau imminent que encetarà el període auri *que Europa sol·licita*, en clara referència a les negociacions de Münster. Fontanella canta la proximitat del retorn de l'Edat d'Or (v. 3) amb profetisme líric i recorda Virgili també en el to solemne d'un poema oficial, d'un himne consular. Ha de venir «l'apoteosi de les lletres» en paraules de Valsalobre (2008:

¹⁴ Vegeu els comentaris sobre aquesta composició de Maria Mercè Miró (1998: 13-14; 2001: 34); Torres (2006: 228); Valsalobre (2008: 82; 2010a: 63-64); Solervicens (2008: 226) i Miralles (2010: 184).

82), en què la poesia ha de prendre el lloc de les armes per cantar les glòries de Catalunya (v. 7-8).

Advertim referències temporals clares en què se'ns recorda que Joan Pere Fontanella va ocupar el primer rang de l'escena política: la *toga consular* (v. 18) fa referència al fet que fou conseller en cap de Barcelona en un dels moments més sagnants de la guerra dels Segadors (v. 20). A continuació, afirma que ha arribat l'hora que deixi la política i l'acció i torni a les ocupacions que li són pròpies: escriure i seguir essent font d'inspiració dels juristes (v. 21-22). La ploma del pare, acompanyada de l'olivera de la pacífica Minerva (v. 23) que certifica qui la branda com a civilitzat, ha de ser preàmbul de la pau. Acaba la composició amb més referències clàssiques i elogioses: al v. 27 *viurà perenne* recorda l'epíleg d'Ovidi a *Les Metamorfosis* i el d'Horaci a les Odes (III, 30).

6. CONCLUSIONS

En aquest article, partint dels convencionalismes del gènere, hem vist com els poemes liminars fontanellans s'erigeixen en una de les millors mostres d'aquest tipus de poesia. L'adopció de les principals novetats literàries i, alhora, el reflex de la forta implicació del poeta i la seva família en la realitat política del moment, fan que la funció encomiàstica s'allunyi dels adjectius de circumstancial, tòpica o aduldora, i obtingui uns resultats molt estimables. També hem proposat noves dades que permeten una millor concreció cronològica dels tres poemes, i que suposen en el cas de «La pau, de l'abundància acompanyada» un avançament en la datació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Barra, F. (1642) *Breu Tractat de Artilleria recopilat de diversos autors, y treballat per Francesch Barra Barcelonès, y mestre de la Eschola de Artilleria de la insigne Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Mathevat.
- Boadas, S. (2012) «Grandes diplomáticos en el congreso de Münster: Diego de Saavedra y Josep Fontanella», dins Boadas, S. ed., *Literatura en la Guerra de Treinta Años*, Vigo, Editorial Academia del Hispanismo, pp. 151-168.
- Capdeferro, J. (2012) *Ciència i experiència: El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Costa, J., Quintana, A. & Serra, E. (1991) «El viatge a Münster dels germans Josep i Francesc Fontanella per a tractar les paus de Catalunya», dins Schlieben-Lange, B. & Schönberger, A. ed., *Polyglotte Romania. Homenatge a Tilbert Dídac Stegmann*, vol. I, Frankfurt del Main, Domus Editoria Europaea, pp. 257-294.
- Curtius, E. R. (1955) *Literatura europea y Edad Media Latina*, vol. I, México/ Madrid/ Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.
- Duran i Sanpere, A. (1973) *Barcelona i la seva història*, vol. II, Barcelona, Curial.
- Espino, A. (2001) «La milícia urbana de Barcelona en los siglos XVI y XVII », *Quaderns d'Història* 5, pp. 205-215.

- Fontanella, J. P. (1622) *De pactis nuptialibus sive capitulis matrimonialibus tractatus*, vol. II, Barcelona, Llorenç Déu & Miquel Menescal.
- Fontanella, J. P. (1639) *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones*, vol. I, Barcelona, Pere Lacavalleria.
- Fontanella, J. P. (1645) *Sacri Regii Senatus Cathaloniae decisiones*, vol. II, Barcelona, Pere Lacavalleria.
- Fuente, P. (2013) «El “Breu tractat de Artilleria” de Francesc Barra (1642), una obra pionera en lengua catalana», *Tiempos Modernos* 27, pp. 1-20.
- Inamoto, K. (2001) «¿Cervantes escribió un soneto laudatorio para La Dragontea de Lope de Vega?», dins Villar Lecumberri, A. ed., *Cervantes en Italia. Actas del X Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas*, Palma de Mallorca, Asociación de Cervantistas, pp. 207-211.
- Miralles, E. (2008) «Muses i Fama: Notes per a la lectura del *Lepant* de Joan Pujol», dins Miralles, E. i Malé, J. ed., *Formes modernes de l'èpica (del segle XVI al segle XX)*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum, pp. 11-38.
- Miralles, E. (2010) «Poesia i política en la Guerra dels Segadors», dins Jané, O. ed., *Actes del Congrés Del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?. Col·loqui Barcelona-Perpinyà, 17-20 de juny de 2009*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, pp. 177-187.
- Miró, M. M. ed. (1995) *La poesia de Francesc Fontanella*, Barcelona, Curial, 2 vol.
- Miró, M. M. ed. (1998) *Antologia poètica: Francesc Fontanella*, Barcelona, Curial.
- Miró, M. M. (2001) «El poeta Francesc Fontanella de la revolta catalana al congrés de Münster (1640-1643)», *Revue d'Études Catalanes* 4, pp. 29-41.
- Montero, J. (1999) «Una amistad truncada: sobre Lope de Vega y Cervantes (esbozo de una compleja relación)», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* 39, pp. 313-336.
- Paraíso, I. ed. (2007) *Primer cálamo de Juan Caramuel II*, [Valladolid], Universidad de Valladolid.
- Peralta, N. (1646) *De la potestat secular en los eclesiàstichs*, Barcelona, Pere Lacavalleria.
- Reyes, F. (2010) «La estructura formal del libro antiguo español», *Paratesto* 7, pp. 9-59.
- Rossich, A. (2012) «Intertextos: sobre les fonts i els motius literaris de *Lo desengany* de Fontanella», *Caplletra* 52, pp. 207-228
- Rubió i Balaguer, J. (1926) «Vells llibres tècnics en català», *La Revista dels Llibres* 12, pp. 51-55. [Recopilat a *Obra dispersa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pp. 229-233].
- Rubió i Balaguer, J. (1956) «Literatura catalana», dins Díaz-Plaja, G. dir., *Historia General de las Literaturas Hispánicas*, vol. IV-1, Barcelona, Editorial Barna. [Trad. cat.: *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985].
- Serra, G. (2001) «La Vint-i-quatrena de Guerra. Mesures del Consell de Cent en començar la guerra dels Segadors», *Quaderns d'Història* 5, pp. 217-230.
- Simón Díaz, J. (1976) «Tráfico de alabanzas en el Madrid literario del Siglo de Oro», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* 12, pp. 65-75.
- Simón Díaz, J. (1977) «Tráfico de alabanzas en el Madrid literario del Siglo de Oro. II: 1616-1625», *Anales del Instituto de Estudios Madrileños* 14, pp. 197-202.
- Simón Díaz, J. (1983) *El libro español antiguo: análisis de su estructura*, Kassel, Reichenberger.
- Solervicens, J. (2008) «Belona, una convulsa arcadia barroca: la *Tragicomèdia pastoril de amor, firmesa y porfia* de Francesc Fontanella», dins Friedlein, R., Poppenberg, G. & Volmer,

- A. eds., *Arkadien in den romanischen Literaturen. Zu Ehren von Sebastian Neumeister zum 70. Geburtstag*, Heidelberg, Winter Verlag, pp. 215-233.
- Torres, X. (2006) *La guerra dels Segadors*, Lleida / Vic, Pagès editors / Eumo Editorial.
- Torres, X. (2009) «El poeta al peu del canó», dins Sansano, G. & Valsalobre, P. eds., *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella*, Girona, Documenta Universitaria, pp. 163-177.
- Vall, F. X. (2001) «La faceta literària de Josep Fontanella», *Revue d'Études Catalanes* 4, pp. 157-187.
- Valsalobre, P. (2008) «Francesc Fontanella: una biografia excessiva», *Revista de Catalunya* 239, pp. 71-98.
- Valsalobre, P. (2010a) «*Mudats tots los perfils*: Aportacions a la biografia de Francesc Fontanella», *Els Marges* 92, pp. 54-81.
- Valsalobre, P. (2010b) «L'obra (o la vida) de Francesc Fontanella en l'esquinç de 1652-1659», dins Jané, O. ed., *Actes del Congrés Del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció?. Col·loqui Barcelona-Perpinyà, 17-20 de juny de 2009*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, pp. 281-290.
- Valsalobre, P. (2015a) «Per a una edició crítica de la poesia de Francesc Fontanella», *Els marges* 105, pp. 84-107.
- Valsalobre, P. (2015b) «En els marges de la poesia fontanellana: els textos d'atribució dubtosa o falsa (una aproximació)», *Revista de Cancioneros Impresos y Manuscritos* 4, pp. 132-166.
- Valsalobre, P., Miralles, E. & Rossich, A. eds. (2015) *O he de morir o he d'amar. Antologia poètica de Francesc Fontanella*, Barcelona, Empúries.
- Zaragoza, V. (2017) «*Sapientia absconsa et thesaurus invisus*. Notes sobre la presència femenina en les premses rosselloneses (ss. XVI - XVIII)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, LIV (2013-2014), pp. 261-297.

